

ARAŞTIRMA MAKALE

Yaşlı Bakıcıların Bakım Kariyeri¹

Aslı Gözde AKIŞ²

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji AD, Antalya / Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-2141-2787

ÖZET

Bu çalışma yaşlısına bakım veren aile üyesi yaşlı bakıcıların, bakım sürecinde değişen aile ilişkileri, rol ve kimliklerini değerlendirmektedir. Çalışmada bakım bir süreç olarak değerlendirilmiş ve bu süreçte yaşlıların birer bakıcı olarak bakım alanında nasıl yer aldıklarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışmada yaşam seyri yaklaşımı bağlamında bakımın üstlenilmesi ve sürdürülmesinde bağlantılı yaşamların, tarihsel ve mekânsal koşulların, bireysel özelliklerin önemi üzerinde durulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmış ve çalışma kapsamında 24 yaşlı bakıcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde yaşlı bakıcıların biyografik yaşam seyirleri ele alınmış ve elde edilen veriler tematik olarak analiz edilmiştir. Çalışma verileri yaşlı bakıcıların, bakım yörüngeleri, bakımın eş ve ebeveyn bakımında nasıl gerçekleştiği, bakım sürecinde yaşanan rol çatışmaları nedeniyle bakıcı olarak kendilerini nasıl tanımladıkları ve kendi yaşlılıklarına dair nasıl bir düşünceye sahip oldukları açısından bakım literatüründeki çeşitli bakıcı tipolojileri bağlamında ele alınmıştır. Buna göre yaşlı bakıcıların bakım kariyeri; ebeveynin ebeveyni, ebeveyn gibi, evli dullar, bakım nöbetçileri ve bakım erbabları olmak üzere beş tema altında değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda yaşlıların bakıcı olarak edindikleri bu yeni rolün birer eş, çocuk, kardeş, ebeveyn veya çalışan olarak sahip oldukları diğer rollerle çatıştığı; ebeveyn, eş ve kardeş ilişkilerinin ve sorumluluklarının bakım sürecinde değiştiği ve bu değişimlerin bakımın yoğunluğuna, süresine ve zamanlamasına bağlı olarak gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.

MAKALE GEÇMİŞİ

Geliş 21 Mayıs 2021
Kabul 10 Haziran 2021

ANAHTAR KELİMELER

Yaşlı bakıcılar, bakım kariyeri, ebeveynin ebeveyni, evli dullar

Caregiving career of older carers

ABSTRACT

This study evaluates the changing family relationships, roles, and identities of the older family carers who care for their older adult. In the study, caregiving was considered as a process and it was aimed to reveal how the older adult took part in the field of care as caregivers. For this reason, the importance of connected lives, historical and spatial conditions and individual characteristics in undertaking and maintaining care in the context of the life course approach is emphasized. The qualitative research method was used, and in-depth interviews were conducted with 24 older carers within the scope of the study. During the interviews, the biographical life course of the older carers was discussed, and the data obtained were analyzed thematically. The study data are analyzed in the context of various caregiver typologies in the caregiving literature in terms of how older carers experience several care episodes along their care trajectories, how care takes place in the care of spouses and parents, how they define themselves as caregivers due to role conflicts in the care process, and how they think about their own old age. Accordingly, caregiving career of older carers were evaluated under five themes: parenting their parents, like a parent, married widows, on-duty caregivers, and master caregivers. As a result of the research, it was found that this new role that the older adult acquired as caregivers' conflicts with their other roles as spouse, child, sibling, parent, or employee; It was revealed that the relationships and responsibilities of parents, spouse and siblings change during the care process and these changes occur depending on the intensity, duration, and timing of the caregiving.

ARTICLE HISTORY

Received 21 May 2021
Accepted 10 June 2021

KEYWORDS

Older carers, caregiving career, parenting their parents, married widows

¹ Bu çalışma Aralık 2020 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Yaşlısına Bakım Veren Yaşlılar: Antalya Örneği" başlıklı doktora tezinin bir kısmından uyarlanmıştır. Çalışma 09-11 Mayıs 2021 tarihleri arasında Erzurum'da gerçekleşen "11. Ulusal Yaşlılık Kongresi"nde sunulan ve kongre kitabında özeti yayımlanan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Sorumlu Yazar: asligzd@hotmail.com

Makalenin Kaynak Olarak Gösterimi: Akış, A. G. (2021). Yaşlı bakıcıların bakım kariyeri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD) / Elderly Issues Research Journal (EIRJ)*, 14(1), 8-18. doi: 10.46414/yasad.940631

1.GİRİŞ

Sosyal gerontolojide ve yaşlılık ile ilgili diğer alanlarda bakım, temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Bakım sürecinde ise aile bireylerinin verdiği bakım ve bakıma muhtaç yaşlılara sağlanan destekler bu konuda yapılan araştırmalarda önemli yer tutmaktadır (Brody, 1985; Gaugler & Kane, 2015). Özellikle yaşlılık döneminde tıbbi ve uzun süreli bakım maliyetleri göz önüne alındığında aile üyelerinin bakım desteği, bakım ihtiyacı olan yaşlıların güvenliği ve öznel iyi olma durumları için önemlidir (Akış, 2020; Oğlak, 2017).

Aile bakımı, bakım alıcısı ve bakım veren(ler)i arasında dinamik bir süreçtir; taraflar arasında önceden var olan bir ilişkiden gelişir ve belirli bir toplumsal bağlamda yer alır (Zarit, 2018). Aile bakımında genellikle, eş, ebeveyn, çocuk, diğer akrabalar, komşu, arkadaş veya akraba olmayanlar gibi bireylerin sosyal ilişkilerini sürdürdükleri kişi(ler) tarafından sağlanır. Bakım verme birçok görevin ve rolün üstlenilmesini gerektirir (Schulz & Eden, 2016). Aile üyesi bakıcılar, bakım alıcısının günlük yaşam aktivitelerine yardım etmenin yanı sıra ev işleri veya diğer pratik işler, doktor ziyaretleri, ulaşım veya sosyal ziyaretler, arkadaşlık, duygusal rehberlik veya profesyonel bakımın düzenlenmesine yardımcı olabilir.

Bakım, aile bakıcıları üzerindeki etkileri nedeniyle de önemli bir konudur. Aile üyeleri için bakım vermek bir yük kaynağı olabileceği gibi bazı bakım verenler bundan memnuniyet de duyabilirler. Ancak bakım vermenin bakıcılar üzerinde depresyon, anksiyete ve stres gibi zihinsel sağlık sonuçları olabilmektedir. (Pinquart & Sörensen, 2011; Schulz & Eden, 2016). Özellikle bakım alıcısının sorunlu davranışları arttıkça bakıcıların stres ve bakım yükü de artmaktadır (Miller, Killian & Fields, 2020; Karaca, Yazıcı & Korkmaz, 2016). Bir aile üyesine bakım sağlayan bakıcılarının yaklaşık %75'i, bakım alıcısının kişisel bakımı ve ev işlerini içeren tüm işleri yaparken, bunların ekonomik ve psikolojik bir yük haline gelinceye kadar kendilerini bakıcı olarak tanımlamadığı ortaya konmuştur (Bruhn & Rebach, 2014). Birçok bakım veren bu tür faaliyetleri hasta veya engelli bir kişiyle olan ilişkilerinin normal bir parçası olarak algıladıkları için kendilerini 'bakıcı' olarak tanımlamamaktadır. Aile üyesi bakıcılar, özellikle de bakım sürecindeki ilişkiyi esas olarak eş, oğul veya kız açısından yorumlarlar (Breheny, Horrell, & Stephens, 2020). Aile bakıcılarının bu görüşü, bir bakıcının yaptığı belirli bir dizi görevden ziyade "bakıcı olmanın" kişinin üstlenebileceği belirli bir kimlik olduğunu göstermektedir. Broady (2015) bakıcı kimliğini "bakıcı kişiliği" olarak kavramsallaştırır ve bu kimliğin başkalarının ve kişinin kendini nasıl gördüğüyle ilgili olarak geliştiğini, bakıcının bakım rollerine odaklanan sosyal bir kimlik sunmak için kendi ihtiyaçlarını maskeleyerek olarak tanımlamaktadır. Toplumsal beklentiler, bakıcıların kendi ihtiyaçları yerine bakım verdikleri kişilerin ihtiyaçlarına odaklanmalarına neden olabilmektedir. Pek çok sağlık ve toplum hizmetleri ve ilgili politika, gayri resmi bakıcılara ve onların bakım rolünü sürdürme istekliliğine dayandığından, bu beklentiler özellikle önemlidir. Bu nedenle Broady (2015), kendini bakıcı olarak tanımlamayanların genellikle bakım sorumluluklarını tipik aile görevlerinden daha önemli olduğunu düşünmedikleri için kurumsal ve sosyal

destek hizmetlerine erişme olasılığının da daha düşük olabileceğini belirtmektedir.

Bakıcı kimliği, tüm kimlikler gibi zamanla oluşur ve kişinin sahip olduğu mevcut rolü ile bakıcılık rolü arasındaki süreçte meydana gelir. Burke (2006) önemli yaşam değişikliklerinin, bireylerin genellikle kimlikteki değişikliklerle ilişkilendirilecek olan rollerini yeniden yapılandırmasına neden olacağını öne sürer. Orona (1990) da kişinin kimliğinin sosyal inşasının yaşam boyu gerçekleşen bir süreç olduğu ve günlük sosyal etkileşimde olduğu, sürdürüldüğü ve değiştirildiğini belirtir. Yaşlı aile üyesine bakım verenler üzerine bir araştırmada Miller vd. (2008), bakıcı kimliğinin bireylerin kendilerini çevreleyen ve genellikle çocuk olmaktan daha fazla ebeveyn veya bakıcı gibi hissetmelerini sağlayan sayısız bakım görevinin üstlenilmesiyle ortaya çıktığını belirtmektedirler. Montgomery ve Kosloski (2013) de bakıcıların daha fazla bakım verdikçe, rol ve kimliklerinin değiştiğini ifade eder ve sistematik olarak ilerleyen bir bakım süreci tanımlarlar. Bakım sürecini ele alan Dean vd. (2020) araştırmalarında, bakıcıların gayri resmi bakım rolüne nasıl uyum sağladıklarını ve bunun kimlik algılarını ve kimlik değişimini nasıl etkilediğini tanımlamışlar; bakıcı kimliğinin kişinin kendisinin seçtiği bir kimlik olmadığını aksine kimliğin aile içinde ve sosyal çevrede başkaları tarafından onaylandıktan sonra kabullenildiğini belirtmişlerdir. Eifert vd. (2015), bakım sürecinde genellikle bakım alıcısının zaman içinde değişen ihtiyaçlarıyla çakışan orijinal aile rolünden değişen role bir dizi geçiş olduğunu belirtirler. Bakım sürecinde yaşanan geçişlerin her biri bakıcı kimliğinin oluşumuna katkı sağlar. Genel olarak bakım verenlerin kimlik değişimleri bakıcı olarak üstlendikleri bakım görevlerinin artışıyla bağlantılı olarak değerlendirilir.

Aile üyesi yaşlı bakıcılar için de bakıcı kimliğinin oluşumu benzerdir ancak onları savunmasız kılan noktalardan en önemlisi bakım verirken kendi yaşlanma süreçleriyle de başa çıkmalarının gerekmesidir. Kendilerinden daha genç bakıcılara göre kötüleşen sağlıkları ve fiziksel kapasiteleri, bakım vermenin yorucu ve zorlayıcı görevleriyle başa çıkmalarında engelleyici olabilmektedir (Carter, Lyons, Stewart, Archbold & Scobee, 2010). Öte yandan yaşlı bakıcıların azalan sosyal bağlantıları ve resmi hizmetlerden faydalanma olasılıklarının da düşük olması bakım sürecinde gereken desteği almaları konusunda sorun yaratabilmektedir. Yaşlılıkta eş bakımı vermek daha olasıdır ve yaşlı eşler çoğunlukla bakım vermeyi tek başına sürdürmektedir. Ebeveyn bakımı veren yaşlılar ise yaşayan kardeşleri varsa ya da diğer kardeşler başka birine bakım vermiyorsa kardeşlerinden destek almaktadırlar (Pinquart & Sörensen, 2011). Yaşlı bakıcıların bakım sürecinde kimlik değişimlerini konu alan çalışmalar özellikle bağımlılık yaratan bir hastalık sürecinde eş bakımına odaklanmaktadır. Çalışmalarda bakım sürecinde azalan duygusal ve fiziksel yakınlığın (Hayes, Boylstein & Zimmerman, 2009; Boylstein & Hayes, 2012) yanı sıra ilişkilerde karşılıklılık, süreklilik (Riley, Evans & Oyebode, 2018), eş kimliğinin kaybı (Enright, O'Connell, Branger, Kirk & Morgan, 2020) ile eş ve ebeveyn bakıcı kimliğinin inşası (Cooper, 2021) gibi konular değerlendirilmiştir. Türkiye'de ebeveyn

bakımı ve eş bakımını birlikte değerlendiren çalışmalarda yaşlı bakıcıların aile ilişkilerinin ve rollerinin değişim gösterdiği görülmektedir (Küçükgüçlü, Şentürk & Söylemez, 2017; Sözeri-Varna, Oğuzhanoglu, Atesci, Karagöz & Apa, 2018; Kalinkara & Kalaycı, 2017). Daha çok bakım yükü ile ilişkilenen çalışmalar bakıcı kimliğine ilişkin değişimler hakkında sınırlı bilgi sunmaktadır. Aile bakıcıları, kültürel geçmiş, coğrafi bölge, yaş, sosyo-ekonomik statü, baktıkları kişilerle ilişkileri ve bakım alanların yaşadığı koşullar, hastalık veya engellilik çeşitleri açısından değişir ve aile bakıcılarının her biri farklı ihtiyaç ve beklentilere sahiptir. Bakıcı kimliğinin tanınması bakıcılara yönelik kurumsal ve sosyal destekler için önemlidir. Bu nedenle yaşlı bakıcıların bakım sürecinde aile ilişkilerini ve aile içi rollerini nasıl organize ettikleri ve kendi kimliklerini nasıl değerlendirdikleri konusunda daha fazla ve kapsamlı çalışmaya ihtiyaç vardır. Yaşlılık dönemi, bireyin şimdiki kadarki yaşamının toplamıdır ve yaşlı bireyler yaşamları boyunca bir eş, çocuk, ebeveyn, büyük ebeveyn veya çalışan olmalarının yanı sıra aile yapılarının çeşitlenmesi ve artan ömür uzunluğu nedeniyle aile bakımında giderek daha fazla yer almaktadır. Böylesine bir dönemi, makro ve mikro süreçleri ele alan bütüncül bir bakışı ile değerlendirmek gerekir. Yaşam seyri yaklaşımı bunu sağlayan önemli bir bakış açısı geliştirir.

Teorik Arka Plan

Yaşam seyri yaklaşımı doğumdan ölüme kadar yaşamın nasıl ilerlediğini gösterir. Bu ilerleme sırasında yaşanan gelişim ve değişimler bireylerin deneyimlerini etkiler. Bu deneyimler de kimlik, yaşam koşulları veya faaliyetler açısından bireyin yaşamını herhangi bir şekilde değiştirir (Elder & Johnson, 2003). Bu yönüyle yaşam seyri yaklaşımı bireylerin davranışlarını, geçmişte yaşanan deneyimlerin ve bireylerin gelecek ile ilgili beklentilerini bir arada değerlendirir (Crosnoe & Elder, 2015). Yaşlılık dönemi de bireylerin deneyimlerinin biriktiği bir yaşam evresidir ve bireylerin bu zamana kadarki yaşam koşulları nasıl bir yaşlılık geçireceklerinin de belirleyicisi olmaktadır. Yaşamın erken evrelerindeki sağlık, ekonomik gelir ve sosyal kaynak koşulları, yaşlılık döneminde kötü sağlık, yoksulluk, yalnızlık ile sonuçlanabilmekte; özellikle kadın ve erkekler arasında da belirgin farklılıklar olabilmektedir (Pinquart & Sörensen, 2011). Kadınların eğitim, iş ve istihdam koşullarının erkeklerle göre daha fazla dezavantaj içermesi kadınların yaşlılık dönemini olumsuz şekilde etkilemektedir (Görgün Baran, 2020). Özellikle de bakım alanında kadınların baskın konumu (Kırışık & Korkmaz-Yaylagül, 2020), kadınların yaşam seyrinin her aşamasında üstlenebileceği bakım görevlerinin yaşlılıkta nasıl bir dezavantaja dönüşebileceğini gösteren araştırmalarla belgelenmiştir (Revenson, Griva, Luszczynska, Morrison, Panagopoulou, Vilchinsky, Hagedoorn, 2016; Caputo, Pavalko & Hardy, 2016).

Yaşamın, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi her ana aşaması beraberinde sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş sorumluluklar taşır ve yaşam seyri yaklaşımı bu görüş ile bireylerin zaman içinde toplumsal olarak tanımlanmış eş, çocuk, ebeveyn,

çalışan gibi bir dizi rolü üstlendiğini varsayar. Bu roller, yaşam olaylarının zamanlaması olarak tarif edilen normatif olarak tanımlanan yaşla ilgili yörüngelerde gerçekleşir (Elder, 1998). Bakım gibi bir yaşam olayında yetişkin çocukların yaşlı ebeveynlerine bakım vermesi bu yaşam döneminde beklenen bir yaşam geçişi olarak görülebilir. Yaşam olayları değişen yaşam koşulları ile ilişkilidir. Bu olayların çoğu, insanların yaptığı seçimler olarak tanımlanırken, diğer olaylar beklenen ve beklenmedik biyolojik, psiko-sosyal ve çevresel değişikliklerin etkisindedir. İnsanların yaşamları boyunca deneyimledikleri bu olaylar, yeni yaşam koşullarına uyum sağlama ihtiyacını yaratır ve bu bireyin düşünce ve eylemlerini etkiler (Elder & Johnson, 2002). Böylece yaşam seyrinde yaşın yanı sıra yaşam evrelerinin de bireylerin toplumsal rollerinde kaldığı süre ve sosyal yaşam geçişlerin zamanlaması ve sıralaması ile ilgili geçici norm ve beklentilerin de oldukça önemli bir yeri olduğu anlaşılır (O'Rand, 1998). Yaş ve yaşam olaylarının etkileşimi yaşam seyrinde yaşamın daha sonraki kısımları için bir öngörü sağlamaktadır.

Bu çalışma yaşlıların, sadece bakım alıcıları olarak değil bakım veren bireyler de olduklarını ve yaşlılarına bakım veren yaşlıların bakım sürecinde değişen aile ilişkileri bağlamında rol ve kimliklerini yaşam seyri bakışıyla anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmada yaşam seyri yaklaşımından yararlanılarak "yaşlı bakıcılar yaşlılık döneminde bakım vermeyi nasıl karşılar ve yaşlılık döneminde bakım verme yaşlıların rol ve kimliklerinde nasıl bir değişim yaratır?" sorularına cevap aranmaktadır.

2.YÖNTEM

Bu çalışma nitel bir anlatı araştırmasıdır. Anlatı araştırması, insanların yaşadığı deneyimlere dayanır; göze çarpan temalara bakar; süreç ve zaman içindeki değişime odaklanır ve benliğin temsilini tanımlar (Elliott, 2005). Böylesine kişisel anlatılar, başkalarıyla olan etkileşimler hakkında sosyal bir hikâyeye anlatır. Bu, bireylerin kendi deneyimlerini nasıl algıladıklarını anlamalarına ve sosyal dünyalarındaki kişisel deneyimlerini anlatırken anlam ve kimlik oluşturmaya yardımcı olabilir. Yaşlı bakım verenlerin bakım süreçlerini bakım hikayeleri çerçevesinde ele alan böyle bir çalışmada bu veri toplama yöntemi, biyografik geçişlerin ve kararların organizasyonu hakkında zengin verilerin sağlanmasına olanak tanımaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırma kapsamına alınan katılımcılar amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiş; kartopu örnekleme ile araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Buna göre araştırmada, Antalya ilinde yaşayan 65 yaş ve üzeri kişilere bakım veren 60 yaş ve üzeri aile üyeleri arasından ulaşılan katılımcılar yer almaktadır. Araştırma kapsamında yirmi dört kişi ile görüşülmüştür.

Araştırmada yirmi dört yaşlı bakıcının 17'si kadın, 7'si erkektir. Yaşları 60 ile 83 arasında değişen bakıcıların genel olarak eğitim seviyeleri düşük, hane gelirleri düşük-orta seviyededir. Yaşlı bakıcıların on ikisi eşlerine; on ikisi de ebeveynlerine bakım vermektedir.

Ebeveyn bakımı verenler 60 ile 71 yaş arasında, dokuz kadın üç erkekten oluşmakta, bakım verme süresi 2 yıldan 17 yıla kadar uzamakta, sekiz kişi annesine bakım verirken dört kişi babasına bakım vermektedir. Bakım alıcıları 80 ile 110 yaş arasında değişmekte ve bakım alıcılarının büyük bir çoğunluğu Alzheimer hastasıdır. Eş bakımı verenler 65 ile 83 yaş arasında olup; 2 ile 14 yıl arasında bakım vermektedir. Eş bakıcılarının sekizi kadın, dördü erkektir ve büyük bir kısmı Alzheimer hastası eşine bakım vermektedir. Eş bakıcıları, ebeveyn bakıcılara göre daha düşük eğitim seviyesine, ekonomik gelire sahiptir. Ebeveyn bakıcıları eş bakıcılarına göre daha genç, baktıkları kişiler ise daha yaşlıdır.

Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanmaya başlamasından önce Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Ref: 21/03/2017-E.38212) araştırma izni alınmıştır. Araştırma izinleri alındıktan sonra araştırma verilerinin toplanmasına başlanmıştır. Ayrıca görüşmeler öncesinde araştırma katılımcılarının aydınlatılmış onamı alınmıştır.

Araştırma verileri 2017 ve 2019 yılları arasında derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Görüşmelerde bakım verenlerin bakım hikayeleri, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak ele alınmıştır. Görüşmeler 45 ile 150 dk. arasında sürmüştür. Araştırmada her katılımcıyla bir yıl arayla iki görüşme yapılmıştır. Böylece bakım sürecinde aile ilişkileri ve rollerin bakımın yoğunluğuna göre nasıl bir değişim gösterdiği daha kolay yakalanabilmiştir. Araştırma katılımcılarının özel hayatının gizliliği açısından K1,yaş (K: Kadın), E1,yaş (E: Erkek) harf ve rakamlarla kodlanarak bulgulara ifadelerine yer verilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırmada tematik anlatı analizinden yararlanılmıştır (Riessman, 2008; Smith & Sparkes, 2012). Anlatıların içeriği, ne hakkında olduklarına, neyin söylendiğine, neden, ne zaman, nerede ve kim tarafından anlatıldığına işaret eder. Tematik analiz, anlatı verilerinde tema arayarak anlatıcıların deneyimlerinin içeriğine ve bunlara ilişkin düşüncelerine odaklanır (Riessman, 2008). Verilerin çözümlemesinde başvurulan anlatı analizi, insanların deneyimlerine bağlı olarak kimliklerini ve benlik duygularını oluşturma ve anlamlandırmaları hakkındaki verileri ortaya çıkarmıştır. Araştırma görüşmelerinin transkriptleri defalarca okunduktan sonra tümevarımsal kodlama ile temalar geliştirilmiş ve her bir temayla ilişkili temel anlatı öğeleri belirlenmiştir. Böylece yaşlı bakıcıların beş tema altında bakım sürecinde değişen rol ve kimlikleri incelenmiştir.

3.BULGULAR

Araştırma temaları, yaşlı bakıcıların biyografik yaşam seyri olayları ve bakım sürecinde gerçekleşen geçişler, önemli olaylar, dönüm noktaları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bakıcıların kimlik değişimleri, bakım görevlerinin yoğunluğu ve paylaşımı ile ilişkilendirilmiş ve bakım sürecinde gerçekleşen rol

değişimleri bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ebeveynin ebeveyni olma, ebeveyn gibi, evli dullar, bakım nöbetçileri ve bakım erbapları temaları oluşturulmuştur.

Ebeveynin Ebeveyni Olma

Ebeveyn bakımı veren yaşlılar, yaşlılarının bakımını üstlenirken ebeveynlerinin onlara daha önce sağladıkları bakımın bir karşılığı olarak bakım verdiklerini belirtmişlerdir. Yaşlı çocuklar, ebeveynlerinin bakımını evlatlık görevleri ve sorumlulukları içerisinde değerlendirmişler ve bu nedenle çoğu bakım vermeye hazır olduklarını söylemişlerdir. Bakım görevini üstlenen yaşlı çocuklar, ebeveynlerinin bakım ihtiyaçlarını karşılarken kendi çocuklarında edindikleri bakım tecrübelerini anne/babalarının bakım sürecine aktarmışlardır. Bakım alıcılarının hastalığının türü ve yoğunluğu bakım görevlerinin de yoğunluğunu belirlemiştir. Hastalığın ilerleyişi ile ebeveyn bakımı veren yaşlılar, tıpkı çocuklarını yetiştirirken yaptıkları gibi onları besleme, barınma ihtiyacını karşılama, güvenliğini sağlama, fiziksel takip, sağlığını koruma ve bunun için gerekli ayarlamaları yapma, doktora götürme, ilaçlarını takip etme gibi birçok görevi üstlenmişlerdir. Bu görevleri yaparken bakım alıcısı anne/babaları olduğunda **ebeveynin ebeveyni** olma gibi kendilerini yeni bir rolde gördüklerini ifade etmişlerdir.

"Çocuk gibi işte, yeni doğan çocuk gibi. Çocuk doğuyor yeniden yaşatmaya başlıyorsun iste sen onları. Ben ne yersem o da onu yiyor, o ahlaki iyi, ben şunu yerim bunu yemem demiyor. Ne verirsem onu yer. Ona şükür. Giydirmesi sende beslemesi sende her açıdan, orada oturan benim çocuğum. Öyle görüyorum. Başka yapacak bir şey yok." (K9, 68)

Yaşlı çocuklar, bu yeni rolde, bakım pratiklerinde bir uyumlaştırma ve rol çatışması yaşamışlardır. Kadın bakıcılar bu yeni rollerini toplumsal cinsiyetlerinin normal bir parçası olarak görüp daha kolay benimserken ve yaşamlarına uyarlarlarken, erkekler daha önce kadınlar tarafından içselleştirilmiş bu rolleri yerine getirtirken kendilerini yeni bir alanda bulmuşlar ve iş yaşamı ile ilgili deneyimlerini bağdaştırdıkları bir görev odaklı bakım anlayışı geliştirerek ebeveynlerinin bakım sürecine uyarlamışlardır. Ebeveyn bakımı veren erkek çocuklar bu kadın odaklı görevlere yatkınlıkları ölçüsünde yeni bakım görevlerine zor veya kolay bir şekilde uyum sağlamışlardır. Ebeveyn bakımı veren erkekler için baskın motivasyon kaynağı, ebeveynlerine olan evlatlık sorumluluğunu yerine getirmek ve bunu yaparken de ebeveynlerine besledikleri sevgi, şefkat, bağlılık gibi duygularla hareket etmeleri olmuştur. Bu nedenle de her ne kadar toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkilenen temizlik, yemek hazırlama, kişisel bakım gibi faaliyetleri ebeveynleri için gerçekleştirirken toplumsal bir baskı hissetseler de bunları yapabiliyor olmayı bir beceri ve erdem olarak görmeleri, bakımı sürdürmeleri açısından önemli bir başa çıkma yöntemi olarak görülmüştür.

"Kim ne derse desin ilgilenirim, yadırgasınlar, pislik temizliyor desinler. Ne derlerse desinler o benim babam. Akşam bezini değiştiriyordum, yani elimde bir şey kalmıyor, bulaşmıyor benim

elime bir şey, aksine iyilik sevap bulaşıyor.” (E3, 71)

Hasselkus ve Murray (2007) bakım ilişkisinde bakım alıcısının ihtiyaçlarına bağlı olarak artan bakım talepleri doğrultusunda bakım verenlerle karşılıklı olarak kimliklerinde bir değişim yaşandığından bahseder. Bu paylaşılan kimlik hem bakım alıcısını hem de bakıcının kimliğini değiştirir. Araştırmadaki yaşlı bakıcılar da zamanla ebeveynleri ile aralarındaki ilişkinin dönüştüğünü ifade etmişlerdir.

“Diyordum Allah iki oğlandan sonra bize iki de kız verdi. Çok iyi anlaşırlandı. Bir birini yıkardım arkadan çıkartırdım, öbürünü yıkardım. İkiz bebek gibi baktım onlara. Saçlarını tarardım. Mesela çocuğunu bir yere giderken kıyafetini hazırlarsın ya şu şuna uyar mı? Kıyafetlerini çıkartırdım bluzlarını, eşarplarını ayarlardım, ona uyar mı bakardım. Birinin yanında güzel olsun diye. Saçlarını tarardım, kokular sürerdim onlara. Öperdim bir de sıhhatler olsun diye.” (K5, 64)

Ebeveynin ebeveyni olma rollerin tersine çevrilmesi ile de ilgili olsa, ebeveyn bakımı veren yaşlılar, bir “ebeveyn olarak” ebeveynlerinin kimliğini korumaya çalışmaktadır. Onlara göre ebeveynlerinin bir çocuğun ihtiyaçlarına sahip olması onları çocuk yapmamaktadır. Yapılan görevler bu yönde olsa da bakıcılar ebeveyn kimliğine saygı duymakta ve bunu kabul etmektedirler.

Ebeveyn Gibi

Eşlerine bakım veren yaşlılar da ebeveyn bakımı veren yaşlılar gibi bakım görevlerini yerine getirirken kendilerini **ebeveyn gibi** hissettiklerinden bahsetmişlerdir. Bakım alıcısının giyinme, banyo yapma, kontinansı koruma ve hareketlilik gibi kişinin bağımsızlığının göstergeleri olarak bilinen günlük yaşam aktivitelerine edilen yardım bakıcılar için zamanla daha belirgin hale gelmiştir. Bakıcı eşin bu faaliyetleri izlemesi ve bakım alıcısına yardım etmesinde artan ihtiyaç giderek eşlerin ebeveyn-çocuk ilişkilerindeki gibi gerçekleşmiştir. Bakım alıcı eşlerin giyinme adımlarını izleme, banyo yaparken yardımcı olmak için fiziksel yakınlık sağlama gibi yakın kontrol gerektiren durumların artışı, eşlerin daha önceki tipik olarak yaptığı fiziksel etkileşimlerden farklı olmuştur.

“En çok zorlandığım şey tuvalet ihtiyacını söyleyemiyorum. Benim ihtiyacım var götür diye bir şey kesinlikle söylemiyor. Kendi kendine yapmaya çalıştığı zaman da yanlış yollardan yapıyor.” (E5, 70)

Seaman (2020), “evli” olmak ve “ebeveyn gibi” olmanın farklı ilişki ve karşılıklı bağımlılık unsurları içerdiğinden bahseder. Evlilik ilişkisi yaşam seyri boyunca paylaşılan bir emek, çiftlerin birbirleri hakkındaki bilgisini ve cinsel bir birlikteliği sağlamaktadır. Bir ebeveyn ve çocukları arasındaki ilişki ise kuşaklar arası gelişimsel bir bağımlılığı ve cinsellik içermeyen bir yakınlığı içerir. Genellikle, eş ilişkisi karşılıklı bir bağımlılık ve dayanışma için paylaşılan, gönüllü bir çaba olarak anlaşılırken, ebeveyn ilişkisi nihai bağımsızlık hedefi ile çocuklara verilen rehberlik ve destek ile gerçekleşir. Bakım sürecinde eş ilişkisinin kayıpları, yapılan

faaliyetlerdeki değişimlerden dolayı eş ilişkisinde yakınlığın azalmasına neden olabilir. Evlilik ilişkisi bu değişimlerle ebeveynlik ilişkisine benzer bir duruma dönüşebilir. Bakım sürecinde bakıcı eşlerin bu iki farklı ilişki türü arasında kalması evlilik kimliklerini etkileyebilmektedir.

Evli Dullar

Yaşlı eşler, bakım sürecinde değişen ilişkilerini anlatırken, bakım vermeden önce aralarındaki ilişki ile bakımdan sonraki ilişkilerini değerlendirdikleri bir süreç yaşamışlardır. Eşler için kendi eşlerine bakım veriyor olmak **evli dulları** meydana getirmiştir (Bartlett, 1994). Eş bakımı veren yaşlılar her ne kadar eşlerinin fiziksel olarak varlıklarını bilseler de aslında karşılıklı ilişkileri açısından günlük yaşamlarında eşlerinin çok az yer aldıklarını ya da eşleriyle hiç iletişim kurmadıklarından bahsetmişlerdir. Evlilik ilişkilerindeki azalma, çoğunlukla eşlerinin bilişsel ve fiziksel gerilemesinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle evlilik ilişkisine dair samimiyetlerinin azaldığını veya artık hiç olmadığını belirten eş bakımı veren yaşlılar aynı zamanda duygusal olarak da bir paylaşımalarının kalmadığından bahsetmişlerdir.

“Konuşmuyor sadece. Ben konuşuyorum o destekliyor. Bak ne güzel konuşuyorsun devam et diyor. Eve geçmiş olsun demeye gelenlere bir şey anlatmıyor. Ben sizin anlattıklarınızı anlamıyorum kavrayamıyorum diyip başını tutuyor.” (K16, 74)

Eşler arasında hastalığa bağlı olarak iletişimin azalması giderek tek yönlü bir iletişime dönüşmüştür. Bu durum bakıcı eşlerin kendilerini umutsuz ve yalnız hissetmelerine sebep olmuştur.

“Eşimle pek konuşmuyoruz ya evde. Yani ne bileyim iki yabancı gibi... Benim odam ayrı onun odası ayrı. Mesela o arka sokakları sever. O onu izler. Bir haberleri ortak izleriz. Ondan sonra o istediği kanalı izler ben şeye bakarım. İnternete girerim.” (K13, 66)

Bunun yanı sıra yaşlı bakıcılar eşleriyle bir geleceklerinin olmadığını düşünüyorlardı ve bu onları ne kadar üzse de bu düşünceleri eşlerinin hasta olmadan önceki birlikteliklerini hatırlayarak gidermeyi seçmişlerdir.

“Eşim bambaşka biriydi. Hasan’la şu anda mutluluğumuz yok, bir samimiyetimiz yok ama onun iyi olmasını isterim.” (K17, 82)

“Elinden yavaş yavaş gidiyor ve senin elinden hiçbir şey gelmiyor. Ben eşimi çok sevdim. Küçük evlendim belki alışkanlık bilmiyorum. Çok sevdim. Onu kaybetmek bana çok acı verecek ama...” (K12, 66)

Yaşlı bakıcılar eşleriyle aralarındaki samimiyet duygularının da azaldığını belirtmişlerdir. Ancak hasta eşlerine olan sevgi, bağlılık gibi duygularını sürdürmeye ve eşlerinin daha önceki yaşamlarında sahip oldukları öz saygısını, kimliğini ve benliklerini desteklemeye çalışmışlardır. Boylstein ve Hayes (2012) de demans hastası eşlerine bakım veren kişilerin evlilik ilişkilerini yeniden inşa etme sürecinde benzer bir tutum sergilediklerinden bahsederler. Araştırmada da eşlerin bu tavırları yaşlı bakıcıların bir

çift olarak kimliklerini korumak için geliştirdikleri bir yöntem olarak görülmüştür.

“Güler yüz, sabır, sevgi, onlar çok güzel. Ben çok destekliyorum onu. O kadar çok destekliyorum ki hatta şey konserimiz olacaktı işte bayanın bir tanesi benim eşim olduğunu bilmiyormuş eşimin şey hasta olduğunu biliyor arkada dursun diye falan kıyameti kopardım aldım en öne koydum burada duracak dedim. O beyefendi burada duracak yoksa ben de bu konsere çıkmıyorum dedim.” (K11, 66)

Bakıcılar bir çift olarak ilişkilerinde çeşitli problemlerle karşılaşmalarına rağmen hasta eşlerinin de kendilerine destek olduklarından bahsetmişlerdir. Hellström vd. (2007) ilişkilerin yeniden yapılandırılması sürecinde bunun bakım sürecine olumlu katkı sağlayan bir bakım stratejisi olduğundan bahsetmişlerdir. Araştırmada bu durum eşlerin hastalıktan uzaklaşarak evliliklerini yeniden yapılandırmanın bir yolu olarak görülmüştür.

“Ben merdivenden zor inerim mesela o daha çevik iniyor mesela o bazen böyle çöp götürüyor külünü götürüyor. Şöyle arkasından bakarım. Allah göstermesin bir şey olsa ne yapacağım diyorum böyle düşünüyorum.” (K14, 70)

Demanslı eşlerinin kimlikleri ve öz saygısını desteklemeye çalışan yaşlı eş bakıcıları, eşlerinin geçmiş yaşamdaki ilişkilerinin de sürdürülmesi için fırsatlar yaratmaya çalışmaktadır. Özellikle arkadaşlık ilişkilerini devam ettirebilmeleri ve daha önceki ilgilerini sürdürebilmeleri için eşlerinin ve kendilerinin sosyal bağlantılarını canlı tutmaya çalışmaktadırlar.

“Eşimi görenler çok şaşırıyorlar. Çok değişmiş diyorlar ne kadar değişmiş diyorlar. Hatta bizim yıllar önce bir ahbablarımız vardı Ankara’dan onlar Antalya’ya geldiler telefonlaşıyoruz ama senelerden beri karşılaşmıyorduk. Bizi ziyarete geldiler inanamadılar ve ağladılar karı koca Ahmet beyi öyle beni böyle görünce ne kadar değişmemişsiniz biz sizi böyle bırakmamıştık dediler ve onlarda hiç değişme yok oldukları gibi. Eşimin hasta olduğunu bilen herkes işte Allah sana sabır versin Allah sana kolaylık versin hep bu şekilde söylüyorlar ben de mümkün olduğu kadar yanında söyletmemeye çalışıyorum. Hep böyle Ahmet Bey diye hitap ediyorum eski günlerdeki gibi.” (K11, 66)

Hasta veya zayıf bir eşle ilgilenmek, genellikle uzun yıllardır karşılıklı gerçekleşen sevgi ve desteğin bir uzantısı olarak görülür (Arber & Ginn, 1994). Demans gibi hastalıklarda eşlerin fiziksel ve bilişsel düşüşleri bir geçmişin ve hayali bir geleceğin çabalarını arttırmaktadır (Seaman, 2020). Değişen ilişkilere rağmen bakıcılar eşlerini geçmiş yaşantılarının oluşturduğu bir bütünlüğün içerisinde görmeleri sayesinde onları bir çocuk gibi değil de eşlerine benzer biri olarak görmeye başlarlar. Eşleri artık o eski bildikleri kişi olmasa da onların neye kızacağını, üzüleceğini veya mutlu olacağını, neyi nasıl yapmak istediğini yani kısacası eşlerinin benliğine ilişkin davranış ve düşüncelerini bilirler, ona göre davranırlar, bu da eşlerinin hala ailelerinin bir parçası olarak tanınmasına izin verir.

Bakım Nöbetçileri

Araştırmada yaşlı bakıcıların birçoğu bakım konusunda kendilerini destekleyecek kardeşlere sahiptiler. Ancak yine yaşlarından dolayı kardeş kayıpları da yaşamışlardı. Kardeşler, ebeveyn bakımında ortak bir sorumluluk alınması gerektiğini belirtmişler ve birçoğunun bakım yükünü hafifletmek için birlikte bakım verdiği görülmüştür. Genellikle bakımın fiziksel yükü kız çocukları tarafından üstlenilirken, maddi destek erkek çocuklardan gelmiştir. Kardeşlerin hepsi aynı oranda bakıma katılmamış ve bazıları bakım görevlerinin çoğunu üstlenirken diğer kardeşlerle gerilim yaşamışlardır. Çocukların ebeveynleriyle olan ilişki ve coğrafi yakınlığı bakımın verilmesinde önemli bir faktör olmuştur. Ebeveynleriyle yakın ilişkide olan çocuklar bakıma farklı şekillerde de olsa daha çok katılmışlardır. Coğrafi açıdan yakın olan çocuklar da ebeveynlerinin bakımında daha fazla yer almışlardır. Ebeveynlerin bakımında kardeşlerin cinsiyetlerinin de önemli olduğu anlaşılmıştır. Yaşlı bakıcılar bakımın kız çocukları tarafından üstlenilmesi gerektiğini belirtmişler ve bu nedenle kız kardeşler ebeveynlerinin bakımını daha çok üstlenmişlerdir. Erkek bakıcıların kız kardeşleri olsa da ebeveynlerinden uzakta yaşadıkları için bakıma fiziksel bir katkı sağlamamışlardır. Bu nedenle kardeşler arasında paylaşılan bakım farklı kombinasyonları içermiştir.

“Abim de vardı ama biz kız kardeşimle annemin bakımını paylaşmıştık, dört ay bende dört ay onda. Yaklaşık beş yıl kadar böyle sürdü.” (K5, 64)

“Erkek kardeşlerim evin ihtiyacı varsa onları alırdı, faturaları öderdi, ben de bakım verirdim. Bazen işim olduğu zamanlarda kız kardeşlerim gider annemi ziyaret ederdi.” (K8, 68)

Araştırmada ebeveynlerinin bakımını üstlenen yaşlı bakıcılar kardeşleriyle kararlaştırılan zaman aralıklarında bakımı dönüşümlü olarak paylaşmıştır. Genellikle 3 veya 6 ayda bir gelen sıra ile bakımı üstlenen kardeşler **bakım nöbetçileri** olarak ebeveynlerini bakımını gerçekleştirmişlerdir. Kardeşlerin yaşadıkları yer fark etmeksizin ebeveynleri çocuklarının evinde sıra ile kalmıştır. Kardeşlerin birinin durumu uygun olmadığında diğer kardeşler onu idare etmiştir. Böylesine bir görev paylaşımında kardeşlerin sayısı ne kadar fazlaysa bakımda geçirdikleri süre o kadar azalmıştır.

“Biz sekiz kardeşiz, Altı kız iki erkek. Altısı burada diğer ikisi başka şehirde yaşıyor. Annem evde yalnız kalmadı bütün kardeşlerimiz arasında iki aylık üç aylık dönemler arasında gezmeye başladı. . Kimse de evini kapatıp onun yanında gidip kalmak istemedi. Onun yerine annemi gezdirelim diye düşünüldü.” (E1, 65)

Nöbetleşe bakım vermeyen kardeşler ise ebeveynlerin bakımını belirsiz bir zaman aralığında, o an için bakım vermeye en uygun kardeş aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bu durum kardeşler arasında birincil bakıcılık için değişen adayları anlatmaktadır.

“Annemin ilk başlarda tüm sorumluluğu bendeydi ben baktım. Sonra ablam boşandı ve

annemi yanına aldı. Ablamın evinde kaldı annem dokuz yıl ama bakıcımız da vardı 5 yıl 4 yıl gibi bakıcımız vardı. Ama annemin ilacı bittiği zaman bakıcı anneme ablama söylemez bana söyler telefon açar ilaç bitti der. Bütün doktor ve bakım sorumlulukları benim üzerimde. Bu demek değil ki hep annemin başını bekliyorum. Ama işte onun sorumluluğu benim üzerimde sürekli. Ablam bilmez ablamın evinde kalıyor. Ama ablam tatildedir, annem atak geçirmiştir, ben hastaneye yatırmışım, çıkarmışım. Ablam tatilden gelir öyle yani. Kişisel bir şey galiba, biraz kişisel başkasına emanet edemiyorum. Ama şu saatten sonra zaten olmaz, önce edebilirim de şu saatten sonra ablam da çok yaşlandı. Şimdi en büyük abim, ondan 2 yaş büyük artık onların da bakıma ihtiyaçları var. Onları da doktora çocukları götürüyor ilgileniyorlar.” (K7, 65)

Ancak kardeşler ebeveynlerinin bakımını paylaşırsa da ebeveynlerin bakımıyla ilgili zorluklar konusunda her zaman en uygun kişi olmayabilmektedirler. Bu durum bakımın kalitesini etkileyebilir.

“İlk başta kardeşlerim bakıyordu anneme, ben sonradan dahil oldum. Kardeşlerim bakmış ama şöyle bakmışlar, sabah gelmiş kardeşim annem yemek yiyor mu yemiyor mu, akşam biri gelmiş veya gelmemiş, ilaçlar düzenli içirilmemiş yani kendi başına yaşamış. Şimdi benle olduğu için yemesi içmesi yatması hepsi benim kontrolümde her şeyi gözlemleyebiliyorum öncesinde yokmuş.” (K3, 61)

Bakımın kardeşler arasında paylaşımı kardeşler arasındaki eşitlik anlayışı için önemli bir durumdur. Araştırmada ebeveyn bakımı veren tüm yaşlı bakıcılar kardeşlerinden az veya çok yardım almışlardır. Yaşlı bakıcıların bakımı belli bir zaman aralığında gerçekleştirmeleri, ebeveyn bakımında kardeşler arasında ilişkileri düzenleyici ve eşitleyici bir bakım taktiği olarak görülmüştür.

Bakım Erbabları

Bazı aileler için bakım verme deneyimi yaşamın çok erken bir aşamasında yaşanabilir, yıllarca devam eder, hatta bazı durumlarda bakıcının ölümüne kadar sürebilir. Özellikle gelişimsel bir engelle doğan çocukların ebeveyn bakıcıları, uzun yıllar bakım kariyerlerini sürdürebilmektedir. Yetişkin yaşamlarının erken dönemlerinden itibaren bakım vermeye başlayan bu ebeveynlerin yaşlılık döneminde kendi ihtiyaçları da artabilir. Öte yandan yaşlı bakıcılar ebeveynlerinin/eşlerinin bakımının yanı sıra torunlarının da bakımını üstlenebilirler. Birçok farklı bakımı üstlenen ve bakımda uzun bir süre geçirenler artık **bakım erbapları** olurlar.

Orta yaşlardan itibaren bakımı üstlenen ve yaşlılıkta da devam ettiren bireylerin bakım deneyimleri tek bir kişiye bakım verenlere göre değişim gösterebilir. Farklı yaşlardaki bakıcılar üzerine yapılan araştırmalar, bir bakıcının yaşının ve yaşam seyri aşamasının, bakım eğilimlerini ve bakıma giden yolları şekillendirebileceğini göstermektedir (Hamilton & Cass, 2017). Araştırmada yetişkin çocuklarının bakımıyla birlikte eşlerinin/ebeveynlerinin bakımını üstlenen bakıcılar, uzun yıllar süren bakım yörüngesinde farklı bakım bölümleri yaşamış ve

bunların bir bütün olarak yaşamlarını değiştirdiğinden bahsetmişlerdir.

“Anne baba boşandı bir de kardeşlerime uzun süre annelik yapmak zorunda kaldım. Evlendim. Allah bana hasta bir evlat verdi ona baktım 25 yıl. Onun üzerine 100 yaşın üzerinde kayınpederim ona da. Diğeri benim yavrumdu zaten el bebek gül bebek baktım. Arkadan da eşim rahatsızlandı. Eşimin rahatsızlığı hızlı gidiyor.” (K12, 66)

Zihinsel engelli insanların yaşam beklentilerinin de artması (McCarron, 2011) ebeveynleri daha yaşlı bakıcılara dönüştürmektedir. Engelli yetişkin çocukların bakımını daha çok annelerin verdiği göz önüne alındığında, bu kişilerin çalışma yaşamından ayrı kalma, düşük gelir ve emekliliğe ulaşamama gibi sonuçları olabilirken aynı zamanda stres, yalnızlık, depresyon, sağlığın bozulması gibi bakım vermeyenlere göre daha fazla olumsuzluk yaşamaları muhtemeldir (Budak, Küçük, & Civelek, 2018). Diğer taraftan yaşlı kadınların ebeveynlerine ve sonrasında eşlerine bakım vermesi daha olasıdır (Keating, Eale, Funk, Fast, & Min, 2019). Araştırmada da yaşlı kadın bakıcıların birçoğunun yaşam seyirleri boyunca birkaç bakım bölümü yaşadıkları ve bakım tecrübelerinin bir sonraki bakım bölümüne aktarıldığı anlaşılmıştır. Ancak yaşlı kadınlar bakım vermenin yarattığı gelir kaybı, emekliliğe ulaşamama, yalnızlık, kötüleşen sağlık gibi olumsuz sonuçlarla da yüzleşmek durumunda kalmışlardır.

4.SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada yaşlı bakıcıların bakım sürecinde değişen aile ilişkileri ve kimliklerini bir yaşam seyri perspektifinden görmek amaçlanmıştır. Yaşlılıkta bakım alma beklenen bir yaşam geçişi olabilirken, bakım verme pek de beklenen bir yaşam olayı değildir. Günümüzde birçok insan için emekliliğin ardından gelen yaşam, kişilerin ilgi duydukları alanlara yöneltikleri ve yapmak istedikleri şeyleri gerçekleştirebilecekleri bir “üçüncü çağ” (Laslett, 1991) ile ilişkilenebilir. Bakım vermek böyle bir döneme denk geldiğinde yaşlılar için ertelenmiş emekliliğin kapılarını açmaktadır. Bu, yaşam seyriinde bakım vermenin zamanlamasının ne kadar önemli olduğunu gösterir. Beklenmedik olaylar bireylerin sağlık, sosyal ve psikolojik açıdan daha fazla yıpranmalarına neden olabilmektedir. Araştırmada yaşlı bakıcıların çoğu fiziksel ve psikolojik sağlıklarının bakım sürecinde bozulduğunu ifade etmişler ve bazı bakıcılar kalp krizi, ameliyat, engelli olma ve ölüm nedeniyle bakım veremeyecek konuma gelmişlerdir. Bakım verenler üzerine yapılan birçok bilimsel çalışmada bakım vermenin, fiziksel sağlıkta düşüş, stres ve sosyal ilişkilerin bozulması gibi kayıplara aynı zamanda bakım verenlerin vermeyenlere göre ölüm riskinin daha fazla olmasına yol açtığı belirtilmektedir (Pinquart & Sörensen, 2011; Loi, Dow, Moore, Hill, Russell, Cyarto, Malta, Ames, & Lautenschlager, 2015; Henwood, Milne, & Alisoun, 2017). Diğer taraftan bakım vermeye erken yaşta başlama eğitim, iş yaşamı ve emeklilik gibi beklenen yaşam geçişlerini geciktirebilir ya da çoğu kişi için bu geçişlerin bazıları gerçekleşmeyebilir. Bakım yörüngeleri yaşamlarının nispeten erken dönemlerinde başlayıp bitenler, yaşam boyunca sosyal ilişkilerini yeniden kurmak, ücretli

işgücüne katılmak ve sağlıklarını sürdürmek için bakım yörüngeleri yaşamın sonlarına kadar uzananlara göre daha fazla fırsata sahip olabilirler. Yaşlılık döneminde bakım vermek bu kaynaklara tekrar ulaşmayı kısıtlamaktadır (Larkin & Milne, 2017). Özellikle bakımın kadın ekseninde gelişmesi (Kırışık & Korkmaz-Yaylagül, 2020), bu kuşağın bakım verenlerini kendi ailesel sorumlulukları ve yaşlılarının bakımını üstlenmeleri konusunda yaşanan rol çatışmalarının ve sosyal ilişki kayıplarının ortasında bırakabilmektedir.

Araştırmada yaşlı bakıcıların bakım hikayeleri, bakım vermenin kendi yaşam seyri beklentilerini değiştirdiğini ortaya çıkarmıştır. Kadınların her yaşam seyri aşamasında bakım verme olasılığı daha yüksektir (Patterson & Margolis, 2018) ve araştırmada katılımcılar da geç yetişkinlik ile erken yaşlılık döneminde bakım veriyor olmanın kendi yaşlanma ve yaşlılık deneyimlerinin yanı sıra kimliklerini de etkilediğini belirtmişlerdir. Araştırmada bakım sürecinde ailesinden ve çevresinden yeterince destek almadığını düşünen yaşlı bakıcılar bakım vermeyi daha olumsuz değerlendirmişlerdir. Bazı yaşlı bakıcıların yaşamlarının bu döneminde bakım vermeyi kendi arzu ve isteklerini gerçekleştirilmeleri önünde bir engel olarak gördükleri anlaşılmıştır. Ebeveyn bakımında bu tür duygular diğer kardeşlerin ebeveynleri ve bakım verenle olan ilişkileri bağlamında değerlendirilmektedir (Halliwell, Egan, & Howard, 2017). Örneğin çok kardeşli bakımda, bir ebeveynin ne kadar çok çocuğu varsa, çocuklar o kadar az bakım sağlar (Ward, Spitze, & Deane, 2009). Hatta kız kardeşleri olan erkek çocukların, ebeveynlerinin bakımının çoğunu kız kardeşlerinin sağlamasını bekledikleri için daha az bakım verdikleri gözlenmektedir (Grigoryeva, 2017). Yaşlı bakıcılara yönelik çalışmalarda da ebeveyn bakımı veren yaşlıların çoğu kadındır ve bakım alıcısının kızlarıdır (Grigoryeva, 2017; Lashewicz & Keating, 2009). Araştırmada da çok kardeşli yaşlı bakıcıların ebeveynlerinin bakımını paylaştıkları, çoğunlukla da kız kardeşlerin sıklıkla bakımı üstlendiği anlaşılmıştır. Ebeveyn bakımı veren yaşlılar söz konusu olduğunda, kardeşlerin mevcudiyetinde azalma yaşanması muhtemeldir. Nitekim araştırmada da ebeveyn bakımı veren yaşlıların bazılarının kardeşlerinin vefat etmesi ya da ebeveynlerinden uzakta yaşamaları nedeniyle bakım sürecine dahil olmadıkları görülmüştür. Yaşlılık döneminde kardeşlerin yaşam koşulları daha da önemli hale gelmektedir çünkü kardeşlerin sağlık sorunları, vefatı ya da başka birine bakım verebilme ihtimali artmaktadır.

Araştırmada kardeşler arasındaki görev paylaşımının ebeveynler için adil bir bakım planı oluşturmada önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Kardeşler arasındaki eşitlik sorunu ve bakım vermenin toplumsal cinsiyetli doğası bakımın normatif ve kültürel yaşam seyri koşulları ile bağlantılıdır. Bu nedenle bakıcılar yaşam seyirlerindeki bu mevcut konumlarını diğer kardeşleriyle karşılaştırdıklarında umutsuzluğa düşebilir, hayal kırıklığı yaşayabilir ve öfkeli ya da yalnız olduklarını hissedebilirler (Willyard, Miller, Shoemaker, & Addison, 2008). Bakımın olumsuz deneyimi ise kendi benliklerini daha olumsuz görmelerine neden olabilir. Buna karşılık araştırmada

bu tür duygularla başa çıkabilmek için yaşlı bakıcıların öncelikle bakım veriyor olmayı kabullenmeleri gerektiği ortaya çıkmıştır. Yaşlı bakıcıların kendilerini ebeveynlerinin birincil bakıcısı olarak tanımlamaları, kendi kardeşlerinin neden bakıma yeterince dahil olmadıklarını ilişkilendirdikleri aile sorumlulukları, çalışma durumları ve ebeveyn yakınlığı gibi gerekçelerle gerçekleşmiştir.

Araştırmanın bulgularına göre bakım sürecinde sürdürülen görevler çocuk yetiştirme adımlarına benzer şekilde gerçekleştiğinden yaşlı bakıcılar ebeveynlerinin ebeveyni gibi olduklarından bahsetmişlerdir. Bu alanda yapılan çalışmalarla tutarlı olarak (Evans, Coon, Belyea, & Ume, 2017) bu durumun yaşam seyrinde birden fazla bakım rolü üstlenen yaşlılar için bir uyum ve çatışma süreci yarattığı görülmüştür. Araştırmada kadın bakıcılar çocuk bakım deneyimlerini yaşlılarının bakım sürecine daha kolay uyarlarken erkek bakıcılar bu görevleri yerine getirmekte zorlanmışlardır. Erkek bakıcıların bakım görevlerine uyum sağlayabilmeleri bakım işine olan yatınlıkları ölçüsünde kolaylaşmıştır. Erkek bakıcılar bu "kadın" görevlerini yaparken çevrelerinden gelen olumsuz eleştirilere ve damgalanmaya karşı bakım görevlerini yerine getirebiliyor olmayı bir beceri olarak görmüşlerdir. Araştırmanın sonuçları, yaşlı kadınların ebeveynin ebeveyni gibi olma şeklindeki bu yeni rolü kendileri için daha fazla tanımladıklarını göstermiştir. Hem erkek hem de kadın bakıcılar, anne-babalarının hala ebeveynleri olduğunu ve bunu daha önceki aile rollerinin bir uzantısı olarak görenek ebeveynlerine olan saygı, sevgi, bağlılık gibi duygularını sürdürmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Eş bakıcıları da ebeveyn bakımına benzer şekilde eşlerinin bakım ihtiyacını karşılarken kendilerini eşlerinin ebeveyni gibi gördüklerini; bakım görevlerinin evlilik ilişkilerinde daha önce paylaşılan görevlerden daha farklı şekilde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Zamanla değişen görevler evlilik kimliğinin ve eş kimliğinin değişmesine neden olmuştur. Yaşlı eşler uzun yıllar birlikte bir yaşamı paylaşmanın değerinden bahsederken eşlerinin hastalıkları nedeniyle ilişkilerinde kayıplar yaşamının evlilik kimliklerini korumayı zorlaştırdığını belirtmişlerdir. Eş bakımı üzerine yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar paylaşılmıştır (Boylstein & Hayes, 2012; Roberto, McCann, & Blieszner, 2013). Araştırmadaki yaşlı eşler zamanla eşlerine olan duygusal bağlarının zayıfladığını, azalan duygusal bağlar ve cinsel yakınlığın, eşlerini bir "koca" ve bir "hanım" olarak görmekten ziyade bir yabancıya dönüştürdüğünü belirtmişlerdir. Araştırmada yaşlı eşlerin evlilik ilişkilerinin özellikle eşlerin fiziksel ve zihinsel kayıplarının artmasına bağlı olarak yıprandığı görülmüştür.

Eşlerin ebeveynler ve yetişkin çocuklarla uzun bir yaşam dönemi paylaşmalarının ebeveyn-eş, eş-yetişkin çocuk gibi iki farklı nesilden kişilere bakım verme konusunda bir artışa neden olduğu görülmektedir. Kadınların bakım alanında daha fazla yer aldığı göz önüne alındığında birden fazla kişiye eş zamanlı bakım vermek benzer yaşta erkeklerle göre daha dezavantajlı olmalarına neden olabilmektedir. Uzun süre bakım veren kadınlarda, süre ve zamanı duygusal

sağlıkla ilişkilendirilen yüksek oranda rol çatışması meydana geldiği bildirilmektedir (Moen, Lam & Jackson, 2014). Liu ve Lou, (2017) yaşlı bakıcıların deneyimlerine odaklandıkları çalışmalarında torun, eş ve ebeveyn bakımı üstlenen yaşlıların depresyon düzeylerini değerlendirmişler ve eş bakımı veren yaşlıların yüksek düzeyde depresyon riskiyle karşı karşıya olduğunu bulmuşlardır. Araştırmada da bakım erbapları olarak tanımlanan yaşlı kadın bakıcıların anlatılarında, depresyon, stres, kötü fiziksel sağlık ve gelir kaybı yaşadıkları anlaşılmıştır.

Sonuç olarak görülmektedir ki yaşlı bakıcılar diğer yaş gruplarındaki bakıcılara göre bakım yükü ile ilişkilenen olumsuz durumlara karşı savunmasızdırlar. Yaşam seyrinde gerçekleşen beklenmedik yaşam geçişleri bakıcılarda zihinsel ve fiziksel sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Bu nedenle yaşlı bakıcıların yaşam koşulları dikkate alınmalı ve hangi noktalarda desteğe ihtiyaç duydukları iyi anlaşılmalıdır. Bireysel bakım planı ile aile bakıcılarının öznel ihtiyaçları belirlenmeli ve karşılanmalıdır. Yaşlı bakıcılar, birer "bakıcı" olarak tanınmalıdır ve bu sayede kurumsal ve sosyal hizmetler aracılığıyla onları desteklemek, aile bakımında önümüzdeki yıllarda daha sıklıkla göreceğimiz yaşlı bakıcıların katkılarını değerli kılacaktır.

ETİK KURUL ONAMI:

Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Ref: 21/03/2017-E.38212) araştırma izni alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akış, A. G. (2020). Türkiye aile yapısı araştırmalarında yaşlı bakımı. *Yaşlanma ve Toplum Dergisi*, 6(6), 50-55.
- Arber, S., & Ginn, J. (1994). Gender differences in informal caring. *Health & Social Care in the Community* (3), 19-31.
- Bartlett, M. C. (1994). Married widows. *Journal of Women & Aging*, 6(1-2), 91-106.
- Boylstein, C., & Hayes, J. (2012). Reconstructing marital closeness while caring for a spouse with Alzheimer's. *Journal of Family Issues*, 33(5), 584-612.
- Breheny, M., Horrell, B., & Stephens, C. (2020). Caring for older people: relational narratives of attentiveness, commitment and acceptance. *International Journal of Care and Caring*, 4(2), 201-214.
- Broady, T. R. (2015). The carer persona: masking individual identities. *Persona Studies*, 1(1), 65-75.
- Brody, E. M. (1985). Parent care as a normative family stress. *The Gerontologist*, 25(1), 19-29.
- Bruhn, J. G., & Rebach, H. M. (2014). The Contemporary Challenges of Caregiving. J. G. Bruhn, & H. M. Rebach (Ed.), *The Sociology of Caregiving Clinical Sociology: Research and Practice* (s. 1-14). Netherlands: Springer.
- Budak, M. I., Küçük, L., & Civelek, H. Y. (2018). Life experiences of mothers of children with an intellectual disability: a qualitative study. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 11(4), 301-321.
- Burke, P. J. (2006). Identity change. *Soc Psychol Q*, 69(1), 81-96.
- Caputo, J., Pavalko, E. K., & Hardy, M. A. (2016). The long-term effects of caregiving on women's health and mortality. *Journal of Marriage and the Family*, 78(5), 1382-1398.
- Carter, J. H., Lyons, K. S., Stewart, B. J., Archbold, P. G., & Scobee, R. (2010). Does age make a difference in caregiver strain? Comparison of young versus older caregivers in early-stage Parkinson's disease. *Mov Disord*, 25(6), 724-730.
- Cooper, R. A. (2021). "I am a caregiver": sense-making and identity construction through online caregiving narratives. *Journal of Family Communication*, 1-14.
- Crockett L. J. (2002). Agency in the life course: concepts and processes. *Nebraska Symposium on Motivation*, 48, 1-29.
- Crosnoe, R., & Elder, G. H. (2015). Life Course: Sociological Aspects. In J. D. Wright (Ed.) *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2. Baskı, s.80-85). Oxford: Elsevier Science.
- Dean, D., Trees, R., & Shabbir, H. (2020). Exploring the fruitful darkness of liminality: informal caring for elderly family members and the impact on the self. *Journal of Marketing Management*, 36(17-18), 1615-1634.
- Eifert, E. K., Adams, R., Dudley, W., & Perko, M. (2015). Family caregiver identity: A literature review. *American Journal of Health Education*, 46(6), 357-367.
- Elder, G. (1998). The life course and human development. In R. M. Lerner (Ed), *Handbook of Child Psychology: Vol: 1. Theoretical models of human development* (s. 939-991). New York: John Wiley & Sons.
- Elder, G. H., & Johnson, M. K. (2003). The life course and aging: Challenges, lessons, and new directions. In R. A. Settersten (Ed.), *Invitation to the life course: Toward new understanding of later life* (pp. 49-81). Amityville, NY: Baywood.
- Elliott, J. (2005). *Using Narrative in Social Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Enright, J., O'Connell, M. E., Branger, C., Kirk, A., & Morgan, D. (2020). Identity, relationship quality, and subjective burden in caregivers of persons with dementia. *Dementia*, 19(6), 1855-1871.
- Evans, B. C., Coon, D. W., Belyea, M. J., & Ume, E. (2017). Collective care: multiple caregivers and multiple care recipients in mexican american families. *Journal of transcultural nursing : official journal of the Transcultural Nursing Society*, 28(4), 398-407.
- Gaugler, J. E., & Kane, R. L. (2015). *Family Caregiving in the New Normal*. (J. E. Gaugler, & R. L. Kane, Ed.) Oxford: Elsevier.
- Görgün Baran, A. (2020). Türkiye'de Yaşlanmanın Kadınlaşması ve Yaşanan Dezavantajlar. F. Arık, & L. Taş (Ed), *Dezavantajlılar ve Dezavantajlılık Sosyolojisi* (s.51-83). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Grigoryeva, A. (2017). Own gender, sibling's gender, parent's gender: the division of elderly parent care among adult children. *American Sociological Review*, 82(1), 116-146.

- Hamilton, M., & Cass, B. (2017). Capturing the centrality of age and life-course stage in the provision of unpaid care. *Journal of Sociology*, 53(1), 79-93.
- Hasselkus, B. R., & Murray, B. J. (2007). Everyday occupation, well-being, and identity: the experience of caregivers in families with dementia. *American Journal of Occupational Therapy*, 9-20.
- Hayes, J., Boylstein, C., & Zimmerman, M. K. (2009). Living and loving with dementia: Negotiating spousal and caregiver identity through narrative. *Journal of Aging Studies*, 23(1), 48-59.
- Hellström, I., Nolan, M., & Lundh, U. (2007). Sustaining couplehood' spouses' strategies for living positively with dementia. *Dementia*, 6(3), 383-409.
- Halliwell, D., Egan, K. A., & Howard, E. L. (2017). Flying in a V formation: themes of (in)equity, reality, and togetherness in adult siblings' narrative explanations of shared parental caregiving. *Journal of Applied Communication Research*, 45(3), 256-273.
- Henwood, M., Milne, M., & Alisoun, L. (2017). Seeing the wood for the trees carer-related research and knowledge: Findings from a scoping review. *Health Soc Care Community* (27), 55- 67.
- Kalınkara, V., & Kalaycı, I. (2017). Yaşlıya evde bakım hizmeti veren bireylerde yaşam doyumu, bakım yükü ve tükenmişlik. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 19-39.
- Karaca, H., Yazıcı, S., & Korkmaz, N. (2016). Alzheimer hastası yaşlı bakımının aile üyesi bakıcı kadınlara etkisi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* (7), 6-12.
- Keating, N., Eale, J., Funk, L., Fast, J., & Min, J. (2019). Life course trajectories of family care. *International Journal of Care and Caring*, 3(2), 147-163.
- Kırışık, H., & Korkmaz-Yaylagül, N. (2020). Yaşlı bakımında kadın emeği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (38), 17 - 41.
- Küçükçüçlü, Ö., Şentürk, S. G., & Söylemez, B. A. (2017). Alzheimer hastalığı olan bireye bakım veren aile üyelerinin bakım verme sürecindeki deneyimleri. *DEUHFED*, 10(2), 68-78.
- Larkin, M., & Milne, A. (2017). What do we know about older former carers? Key issues and themes. *Health & Social Care in the Community*, 25(4), 396-403.
- Laslett, P. (1991). *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. London: Harvard University Press.
- Lashewicz, B., & Keating, N. (2009). Tensions among siblings in parent care. *European Journal on Aging*, 6(2), 127-135.
- Liu, H., & Lou, W. Q. (2017). Continuity and changes in three types of caregiving and the risk of depression in later life: a 2-year prospective study. *Age and Ageing*, 46(5), 827-832.
- Loi, S. M., Dow, B., Moore, K., Hill, K., Russell, M., Cyarto, E., Malta, S., Ames, D., & Lautenschlager, N. T. (2015). Attitudes to aging in older carers - Do they have a role in their well-being? *International Psychogeriatrics*, 27(11), 1893-1901.
- McCarron, M. (2011). *Growing older in Ireland with an Intellectual disability 2011: First results from the Intellectual Disability Supplement to the Irish Longitudinal study on ageing (IDS/TILDA)*. Dublin: Trinity College Dublin.
- Miller, K., Shoemaker, M., Willyard, J., & Addison, P. (2008). Providing care for elderly parents: a structural approach to family caregiver identity. *Journal of Family Communication*, 19-43.
- Miller, V. J., Killian, M. O., & Fields, N. (2020). Caregiver identity theory and predictors of burden and depression: Findings from the REACH II study. *Aging & Mental Health*, 24(2), 212-220.
- Moen, P., Lam, J., & Jackson, M. N. (2014). Aging Families and the Gendered Life Course. In J. Treas, J. Scott, & M. Richards (Ed.), *The Wiley Blackwell Companion to the Sociology of Families* (s. 444-463). John Wiley & Sons, Ltd.
- Montgomery, R. J., & Kosloski, K. D. (2013). Pathways to a Caregiver Identity and Implications for Support Services. In R. C. Talley, & R. J. Montgomery (Ed.), *Caregiving Across the Lifespan* (s.131-156). New York: Springer .
- Oğlak, S. (2017). Yaşlı bakımında görünmeyen işgücü: aile bakımı ve ekonomik değeri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 73-87.
- O'Rand, A. M. (1998). The Craft of Life Course Studies. In J. Z. Giele, & J. Glen H. Elder (Ed.), *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches* (s. 52-74). California: Sage Publications, Inc.
- Orona, C. (1990). Temporality and identity loss due to Alzheimer's disease. *Social Science and Medicine*, 1247-1256.
- Patterson, S. E., & Margolis, R. (2019). The demography of multigenerational caregiving: a critical aspect of the gendered life course. *Socius: Sociological Research for*, 1-19.
- Pinquart, M., & Sörensen, S. (2011). Spouses, adult children, and children-in-law as caregivers of older adults: a meta-analytic comparison. *Psychology and Aging*, 26(1), 1-14.
- Revenson, T. A., Griva, K., Luszczynska, A., Morrison, V., Panagopoulou, E., Vilchinsky, N., Hagedoorn, M. (2016). Gender and Caregiving: The Costs of Caregiving for Women. In T. A. Revenson, K. Griva, A. Luszczynska, V. Morrison, E. Panagopoulou, N. Vilchinsky, Mariët Hagedoorn (Ed.), *Caregiving in the Illness Context* (s. 48-63). London: Palgrave Pivot.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. London: Sage Publications.
- Riley, G. A., Evans, L., & Oyeboode, J. R. (2018). Relationship continuity and emotional well-being in spouses of people with dementia. *Aging & mental health*, 22(3), 299-305.
- Roberto, K. A., McCann, B. R., & Blieszner, R. (2013). Trajectories of care: spouses coping with changes related to mild cognitive impairment. *Dementia*, 12(1), 45-62.
- Seaman, A. T. (2020). "Like he's a kid": relationality, family caregiving, and alzheimer's disease. *Medical Anthropology*, 39(1), 29-40.

- Schulz, R., & Eden, J. (2016). *Families Caring for an Aging America*. Washington DC: National Academies Press.
- Smith, B., & Sparkes, A. C. (2012). Making Sense of Words and Stories in Qualitative Research. In R. E. G. Tenenbaum (Ed.), *Handbook of Measurement in Sport and Exercise Psychology* (s.119-129). Champaign, IL: Human Kinetics.
- Sözeri-Varma, G., Oguzhanoglu, N. K., Atesci, F. C., Karagoz, N., & Apa, F. (2018). Alzheimer hastasına bakım veren yakınlarında psikodramatik grup terapisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 19(6), 567-576.
- Ward, R. A., Spitze, G., & Deane, G. (2009). The more the merrier? multiple parent-adult child relations. *Journal of Marriage and Family*, 71(1), 161-173.
- Willyard, J., Miller, K., Shoemaker, M., & Addison, P. (2008). Making sense of sibling responsibility for family caregiving. *Qualitative Health Research*, 18(12), 1673-1686.
- Zarit, S. (2018). Past is prologue: how to advance caregiver interventions. *Aging & Mental Health*, 22(6), 717-722.